

ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Постановка проблеми. На початку XXI ст. стало очевидним, що глобальні зміни, викликані технічним прогресом, можуть приводити як до позитивних, так і негативних для життя людини наслідків. Для того, щоб результати людської діяльності давали позитивний ефект, в основі кожного вчинку людини на нашій планеті повинна стояти така моральна складова, як відповідальність. Сьогодні традиційне розуміння відповідальності потребує переосмислення, що обумовлено проблемою результатів людської діяльності, зміни якості життя на нашій планеті. Фахівцями була сформульована ідея соціальної відповідальності (СВ), яка закликає суспільство, бізнес, владу зробити певну переоцінку життєвих цінностей та вести свою життєдіяльність на засадах взаємодопомоги, довіри та співробітництва.

Певна "мода" на соціальну відповідальність прийшла із західних країн, які займаються розробкою та успішною реалізацією принципів соціальної відповідальності ще з 50-х років XX ст. В Україні також поступово відбувається осмислення необхідності переходу на засади соціальної відповідальності та всебічного її запровадження. У зв'язку з цим виникає необхідність визначення та розв'язання проблеми соціальної відповідальності в сучасному українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вітчизняних вчених феномен соціальної відповідальності досліджують А. Колот, О. Грیشнова, А. Ермоленко, О. Коротков, О. Плахотний, О. Новікова, О. Амоша, Е. Лібанова, Г. Задорожний, І. Петрова, В. Степаненко, В. Шаповал, Е. Коротков та ін. Автори у своїх роботах розкривають сутність цього феномену, його структурні складові, умови функціонування та розвитку, піднімають питання необхідності запровадження соціальної відповідальності у систему соціального управління. Спільним у їх авторських позиціях є обґрунтування суспільної потреби для ініціації, переоцінки моральних норм і цінностей, усвідомлення відповідальності людей одним перед одним, перед колективом, перед світом за себе і за інших, за світ у минулому та майбутньому.

Проблематика відповідальності у соціально-філософському, етичному, філософському аспектах розглядається у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Г. Йонаса, Е.Ю. Соловійова, Ф. Тенніса, К. Вульфа, В.П. Беха, Х. Арендт, В.І. Тернопільської та ін.

Метою статті є концептуальне визначення системи взаємодії суб'єктів соціальної відповідальності та розробка напрямів становлення соціальної відповідальності людини, суспільства, бізнесу, держави.

Виклад основного матеріалу. Серед науковців, представників бізнес-середовища, державних структур актуалізується необхідність розвитку соціальної відповідальності. Бізнес, влада та суспільство потребують формування системи взаємовідносин, де кожна із сторін бере на себе відповідальність за якісне виконання своїх обов'язків, вирішення спільних проблем, що формує простір довіри, взаємоповаги та надає кожній із сторін нові можливості розвитку. Система базується на тому, що бізнес бере на себе

відповідальність за вирішення суспільних проблем, забезпечення гідних умов праці, держава ініціює та надає пільги соціально відповідальним компаніям, покращуючи економічний стан країни та свій імідж на міжнародному рівні, але реалізація усіх положень соціальної відповідальності та отримання кожною із сторін своїх переваг стає можливим лише за наявності відповідальної особистості, яка стане основою реалізації теорій соціальної відповідальності у суспільстві та обумовить формування соціально відповідальної держави.

Міжнародні приклади реалізації програм з СВ є корисними та необхідними для України як орієнтири для наслідування, але західний досвід потребує адаптації до українських реалій. Тільки розробивши свою національну модель СВ, яка враховуватиме український менталітет, особливості ведення бізнесу та державного регулювання, стає можливою її успішна реалізація. Особливе значення у системі СВ займає рівень особистості, адже саме відповідальність людини формує ступінь розвиненості відповідальності у суспільстві в цілому. На рисунку визначено, що саме відповідальність людини є базовим компонентом у реалізації соціальної відповідальності, впливаючи на всі інші сторони (бізнес, державу, суспільство, світ).

Як системний об'єкт соціальна відповідальність має складну структуру, провідна роль якої належить саме особистісному рівню - людині як головному суб'єкту конкретної діяльності. Проте має бути соціально відповідальним не тільки індивід, а й інші суб'єкти – бізнес, суспільство, державні органи влади тощо. Кожний відповідно до своєї місії «...несе відповідальність усередині системи, особливо в тих випадках, коли він своїми діями, ... або бездіяльністю у вигляді невиконання своїх обов'язків може порушити систему». Отже, соціальна відповідальність не означає відповідальності всіх і безвідповідальності кожного, робить висновок А. Колот [8].

Це підтверджують результати експертного опитування, яке було проведено у 2013 р. фахівцями Інституту економіки промисловості Національної академії наук України. В експертному опитуванні взяли участь 158 експертів, серед яких 5 академіків НАН України, 7 членів-кореспондентів НАН України, 79 докторів наук, 58 кандидатів наук, представники влади, бізнесу [7].

На питання анкети «Як Ви вважаєте, чим характеризується соціальна відповідальність людини?» 85,4% експертів відповіли – відповідальністю за себе, свої вчинки і свої дії, також відповідальністю за якість і результати роботи – 75,3%, відповідальністю за батьків, дітей та близьких – 70,9%, відповідальністю перед суспільством – 58,9%, урешті-решт перед людством (27,8%).

Особистість, її духовно-культурний рівень, цінності та норми, свідомість, совість і світогляд визначають характер життєдіяльності самої людини, її спосіб життя, спрямованість її діяльності та саморозвитку. Тому саме особистість як суб'єкт суспільних перетворень формує систему відносин у суспільстві, бізнесі, державі і тільки від неї залежить її власне майбутнє, майбутнє її родини, майбутнє країни.

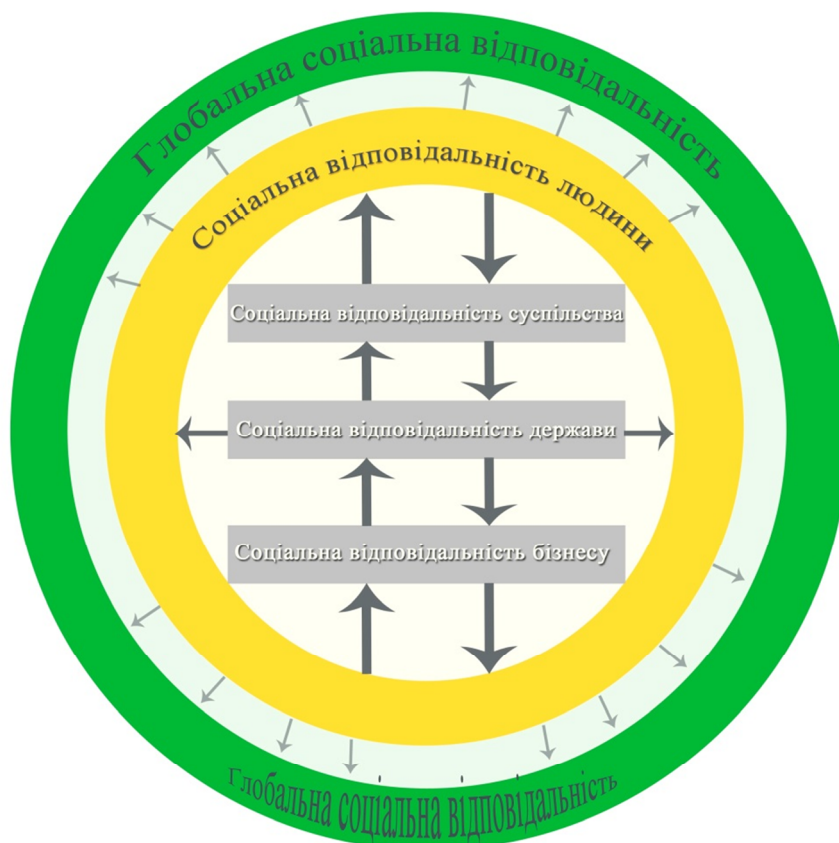

Рисунок. Модель взаємодії суб'єктів соціальної відповідальності

Соціальна відповідальність суспільства формується вже на засадах особистості. Особливого значення набуває відповідальність за певну діяльність у перехідних суспільствах, що перебувають у стані максимальної нестійкості, коли бодай найменші флуктуації (ними в даному разі можуть бути дії однієї особистості) можуть призвести до небажаних соціальних біфуркацій [9]. Тому особистість і суспільство – це дві взаємозалежні, взаємодоповнюючі сторони, немає особистості без суспільства і немає суспільства без особистості.

Соціальна відповідальність як суспільне явище характеризує якість системи суспільних відносин, їх стабільність, усталеність і спрямованість, що особливо цінно у ситуаціях різких змін, нестабільності. Дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України фіксують наявність певного вакууму відповідальності в українському суспільстві. Більшість населення країни (майже 60%) не відчувають особистої відповідальності за стан справ у країні та своєму населеному пункті. Прогресивних соціально відповідальних громадян в Україні (принаймні тих, хто себе так позиціонує) не так багато – лише четверта частина, яка може взяти на себе відповідальність за стан справ у країні, своєму населеному пункті. Це та частина мешканців країни, яка має більш високі позиції в освітньому, соціальному та матеріальному становищі, яка активно реалізує і розвиває свій людський потенціал [10].

На розвиток соціальної відповідальності впливають різні соціальні інститути – від мікрорівня (родина, трудовий колектив, формальні та неформальні соціальні групи), соціальні інститути мезорівня (система середньої, спеціальної, вищої освіти, засоби ма-

сової інформації, органи влади, правоохоронні органи, громадські та професійні організації, об'єднання) до макrorівня (держава, вищі органи та інститути влади). Інституційний простір соціально відповідальних відносин розкривається, по-перше, в характері збалансованості основних сфер життєдіяльності соціуму, по друге, в оцінці населенням довіри до соціальних інститутів, по третє, легітимациєю соціальних інститутів у свідомості населення, по-четверте, інституційною інфраструктурою соціальної відповідальності.

Експертам було запропоновано визначити, які саме соціальні інститути найбільше впливають на розвиток соціальної відповідальності особистості [7].

Результати експертного опитування показують, що на стан соціальної відповідальності особистості пріоритетність впливу соціальних інститутів є такою: найбільшою мірою на неї впливає характер відносин в родині (88%), що є цілком зрозумілим, – саме у родині закладається нормативно-ціннісне підґрунтя особистості, формується її світогляд і світорозуміння, життєві принципи та переконання, закладаються відповідні моделі поведінки. Для українців родина продовжує бути тим колом, де найбільшою мірою процвітає довіра, взаємодопомога, взаємопідтримка, незважаючи на глибокі зміни у структурі традиційних цінностей членів суспільства, на моральну деградацію, знецінення сімейних цінностей, розхитування соціальних і культурних традицій, віри, авторитету старшого покоління. Соціальні мережі, неформальні соціальні групи, на думку експертів, є другим джерелом формування та розвитку соціальної відповідальності особистості (49,4%), що свідчить про впливовість, значущість цього соціального інституту в жит-

тедіяльності населення щодо становлення та реалізації соціально відповідальних відносин у суспільстві в цілому. Також це вказує на прояв і розповсюдженість постмодерністських процесів у сучасному українському соціумі, розвиток мережевих структур, соціального капіталу, інноваційних, неформальних форм взаємодії, адже неформальні соціальні групи та мережі, на думку експертів, а також засоби масової інформації (48,1%) є більш значущими, ніж система вищої освіти (44,3%) і трудовий колектив (42,4%), які стають четвертим і п'ятим пріоритетами, що сприяють формуванню та розвитку соціальної відповідальності особистості.

На питання "Чи згодні Ви з думкою, що в Україні, у системі суспільних відносин переважає безвідповідальність?" 85,4% експертів відповіли "так", це є підтвердженням того, що сьогоденне українське суспільство знаходиться у дуже небезпечному стані. Рівень соціальної відповідальності у суспільстві – це віддзеркалення соціальної відповідальності особистості. Так, за результатами опитування 65,2% експертів зазначили, що для більшості людей не має ніякого значення, соціально відповідальна вона чи ні. Окрім внутрішніх суспільних проблем, які можуть бути обумовлені таким станом, під загрозу стає реалізація соціальної відповідальності бізнесу та держави.

Бізнес і суспільство – це взаємопов'язані елементи єдиного цілого. Реалізуючи свої головні економічні функції, компанії безпосередньо зачіпають інтереси як окремих суспільних груп, так і суспільства в цілому. У свою чергу здорове і розвинене суспільство є необхідною умовою подальшого ефективного зростання і процвітання бізнесу. Все це обумовлює необхідність становлення такого роду взаємодії, у ході якого бізнес повинен максимально позитивно впливати на суспільство, не втрачаючи при цьому власну економічну ефективність. Унаслідок цього виникає спільна зацікавленість як ділового співтовариства, так і держави та суспільства у визначенні ролі бізнесу в нашій країні. Причому дуже важливо, щоб усі члени даної системи діяли на паритетних засадах, мали однакове уявлення про роль кожного із суб'єктів, а також використовували єдині стандарти і критерії, зокрема щодо соціальної відповідальності.

Для того щоб бути по-справжньому сучасною компанією, вже недостатньо постійно нарощувати прибуток, оплачувати податки і заробітну плату. Компанії, що прагнуть зайняти тверде становище, поступово приходять до розуміння того, що декларовані раніше наміри про соціальну відповідальність дійсно стають важливою управлінської категорією, що забезпечує високу ділову репутацію, ринкову привабливість, а також розширені можливості міжнародного співробітництва. Разом з тим соціальна відповідальність – це ще й відповідальність за соціальне середовище, соціальній клімат, моральність суспільства. Це відповідальність перед теперішніми і майбутніми поколіннями людей за ресурси.

Експерти серед основних перешкод у становленні соціальної відповідальності бізнесу бачать у різних варіаціях низький рівень духовності та культури її носіїв з відповідною диференціацією цього впливу. Найбільш суттєвою перешкодою є низький рівень духовно-моральної культури владної еліти (30,4%), бізнесу (20,3%), суспільства (18,4%). Саме через ці причини вагомість правового оформлення та реалізації Етичного кодексу підприємця, як позитивного важеля для становлення соціальної відповідальності бізнесу, бачать лише 8,9% експертів. Також незначний історичний термін функціонування бізнесу в

Україні є однією з головних причин відсутності традицій соціально відповідальної поведінки підприємців, що на думку 32,9% експертів формує перешкоди у становленні соціальної відповідальності бізнесу.

Розвиток соціальної відповідальності бізнесу залежить, з одного боку, від рівня відповідальності у суспільстві, а з іншого – від тих державних важелів та настанов, які можуть дати розвиток чи навпаки заблокувати соціальну відповідальність бізнесу. Так, до основних перешкод у становленні соціальної відповідальності бізнесу експертами було зазначено: високий податковий і управлінський тиск держави на бізнес (22,8%), а також неефективну систему захисту вітчизняного товаровиробника (10,8%). Такі дії державних органів влади блокують систему неефективних каральних відносин та перешкоджають розвитку підприємницької активності й ініціативи. Подолання визначених перешкод сприяло б розвитку самого бізнесу, а відповідно пошук форм підвищення ефективності цього процесу призвів би до формування та впровадження у систему відносин з державою та наглядними органами засад соціальної відповідальності.

Тому постає питання необхідності розвитку соціальної відповідальності держави, яка надає шляхи розвитку як для суспільства, так і для бізнесу в цілому. Крім того, саме від соціальної відповідальності держави залежатимуть її позиції на міжнародному рівні та позиції країни у світових рейтингах і оцінках.

Соціальна відповідальність держави повинна базуватись на визначенні та конкретизації обов'язків держави і її інститутів щодо визначення «правил гри» – прийняття і виконання законів, нормативних та правових документів, які спрямовані й забезпечують збереження, ефективне використання людських та природних ресурсів, додержання і реалізацію у повному обсязі державних соціальних гарантій та державних соціальних стандартів, створення умов і можливостей формування та накопичення людського й соціального капіталу тощо. Соціальну відповідальність членів соціуму правомірно розглядати як показник якості людського потенціалу конкретного суспільства, як чинник набуття конкурентних переваг та забезпечення стійкої соціальної динаміки.

Глобальна соціальна відповідальність полягає в усвідомленні людством потреб збереження людської цивілізації та природних ресурсів для її гідного існування й розвитку. Саме через соціальну відповідальність міжнародна спільнота запропонувала досягти цілей сталого розвитку і дала їй правову регламентацію у міжнародному стандарті ISO-26000 «Керівництво з соціальної відповідальності». Але найвагомішою перешкодою для цих міжнародних прагнень залишається нерозвинена соціальна відповідальність людини, що підтвердили результати експертного опитування.

Висновки. Проведене дослідження дозволило зробити висновки, що соціальна відповідальність постає складною сукупністю тих суб'єктів, які діють в національному і глобальному соціумі: від окремої людини, особистості до суспільства, бізнес-спільноти, держави, а в кінцевому рахунку – людства в цілому. Всі сторони соціальної відповідальності є взаємозалежними одна від одної та формують один єдиний простір. Пріоритетна роль віддається соціальній відповідальності людини. Моральна деградація українського суспільства стає однією із значних перешкод становлення принципів соціальної відповідальності. Демократизація різних сторін життя в українському варіанті не приносить очікуваних результатів та не-

суть більш формальний, штучний характер. Свобода без суворого дотримання соціальних та моральних норм усіма, і передусім владою, обертається тотальною безвідповідальністю, постійним «перекладанням» відповідальності з боку влади і суспільства одне на одного, непроститишністю відповідальних відносин, їх знеціненням, бездіяльністю, бездушністю, що наносить значну шкоду людині, суспільству, підриває міжнародний авторитет, тримає країну в стані значних національних, соціальних, особистісних небезпек. На практиці це обертається суттєвою розмитістю і невизначеністю відповідальності як регулятивної норми і соціального інституту в українському суспільстві.

Очевидним є те, що ні влада, ні суспільство не беруть на себе відповідальність за існуючий стан речей. Тому сторони соціальної відповідальності на сьогодні не виступають її запроваджувачами. Суспільство хоча і нагально потребує відповідальних відносин, проте сприятливого соціального, нормативно-правового, управлінського, духовно-ціннісного та інформаційного простору для закріплення в громадській свідомості позитивного образу соціально відповідальної людини не створено і не створюється. Така ситуація потребує значних змін як у державних структурах, суспільстві, так і зміни самої людини.

Для успішної реалізації принципів соціальної відповідальності в Україні перш за все необхідне усвідомлення суб'єктами СВ своєї значущості в цих процесах. Найбільша відповідальність лягає на рівень особистості, адже вона є базовим елементом соціальної відповідальності інших сторін. Праця над собою кожної людини є тією головною запорукою успішної реалізації соціальної відповідальності. Окрім цього, стає необхідним державне ініціювання за заохочення до соціальної відповідальності інших сторін процесу і самої держави. Тому для становлення соціальної відповідальності необхідно:

запровадити систему духовно-морального виховання з визначенням переваг соціально відповідальної поведінки в усіх навчальних закладах України (шкільних, середніх спеціальних, вищих);

створити соціологічний моніторинг щодо оцінки соціальної відповідальності держави та забезпечити широке висвітлення цієї інформації у ЗМІ;

здійснити соціальне замовлення на проведення наукових досліджень щодо теоретичних та прикладних аспектів соціальної відповідальності суб'єктів та інститутів держави і суспільства та розробити на цій підставі Концепцію соціальної відповідальності в Україні;

розробити, прийняти та забезпечити реалізацію Кодексу з корпоративного управління з переважним акцентом його змісту на КСВ;

здійснити державну підтримку (державні замовлення, пільгові кредити, пріоритетність інвестування тощо) із суб'єктами господарювання, які функціонують згідно з принципами КСВ;

надавати соціально відповідальним компаніям регіональні преференції у вигляді пільгового землевідведення, дозволів на будівництво тощо;

посилювати практику добровільного та ефективного об'єднання ресурсів держави та бізнесу для здійснення окремих соціальних програм та вирішення екологічних проблем;

забезпечити розвиток соціальних зв'язків, соціальної взаємодії всіх верств населення та всіх регіонів України;

сприяти формуванню ідеологічних настанов, стандартів розвитку соціально відповідальної поведінки;

ініціювати проведення тематичних учнівських конкурсів з проблем соціальної відповідальності, включення завдань відповідної тематики до учнівських конкурсів з природознавства, біології тощо;

сприяти поширенню системи державних і суспільних інститутів, діяльність яких спрямована на допомогу батькам у культурному, правовому та діловому вихованні дітей.

Список використаних джерел

1. Корчевна Л. Аналіз розвитку систем управління соціальною відповідальністю бізнесу підприємства та проблеми їх упровадження в Україні / Л. Корчевна, В. Новіков, В. Домницька, В. Жогло // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2009. – № 3. – С. 50-53.
2. Полякова О.М. Особливості формування і розвитку соціальної відповідальності підприємств в Україні / О.М. Полякова, П.Ю. Кас // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 32. – С. 284-289.
3. Царик І.М. Міжнародний досвід регулювання соціальної відповідальності бізнесу та перспективи його застосування в Україні / І.М. Царик // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2010. – № 2 (6). – С. 182-188.
4. Швець Л.І. Витрати соціально відповідальної діяльності бізнесу / Л.І. Швець // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 2 (56). – С. 163-168.
5. Соціальні проекти «Крафт Фудз Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
6. Ковалев А.И. Менеджмент качества. Многие в немногих словах / А.И.Ковалев. – М.: РИА «Стандарты и качество», 2007. – 136 с.
7. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки): моногр. / О.Ф. Новікова, М.Є. Дейч, О.В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 250 с.
8. Колот А. Соціальна відповідальність людини як чинник стійкої соціальної динаміки: теоретичні засади / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 2011. – №3. – С. 6.
9. Данильян О.Г. Філософія / О.Г. Данильян, Е.М. Тараненко. – М.: ЭКСМО, 2005. – 513 с.
10. Степаненко В. Безвідповідальне суспільство? / В. Степаненко // Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2009. – С. 368-369.